

քաղեր զտորեւով թշնամիին վրայ, ինչպէս կ'ըսէ Սամաէլ Անեցի ժամանակագիրը:

Այսպէս, Անի քանի մը անգամներ ձեռքէ ձեռք անցնելէ ետք՝ վերջնականապէս ինկաւ Մոնղոլներու ձեռք, Չարմաղանի սոսկալի հարուածներուն չղիմանալով, 1236ին:

Մոնղոլներու տիրապետութեան ժամանակ՝ չենք գիտեր, թէ ինչէր պատահեցան Անիի մէջ, այլ սակայն՝ Անիի վերջին արձանագրութիւններէն կրնանք հետեցնել, թէ 1348ին՝ քաղաքին մէջ Հայեր կային տակաւին: Անիի մէջէն գտնուած եւ «Արմէնիէ» (Հայաստան) վերտառու թեամբ տպուած մոնղոլական դրամէ մըն ալ գիտենք, թէ Անիի մէջ մինչեւ այդ դրամը կոխել տուող իշխանին՝ Սուլտան Ահմէդ Բահադըր խանի ժամանակ (1382 - 1385) բնակչութիւն մը կար, իսկ 1385ին՝ Լէնկթիմուր բոլորովին հիմնադատակ ըրաւ քաղաքներու այս թագուհին, զարդը Շիրակայ աշխարհին. իսկ ողջ մնացած ժողովուրդը՝ փախաւ ապաստանեցաւ հեռաւոր օտար երկիրներ...:

1922 ին՝ Անիին վերջին հարուածը տուին Տաճիկները, երբ այս չքնաղ քաղաքն իրենց ձեռք անցաւ: Ասոնց՝ Պրոֆ. Մառի այնքան գուրգուրանքով կազմած Անիի թանգարանը փճացուցին, իսկ հայ յիշատակարաններէն շատերը կոտորեցին անհետացուցին...:

Բարեբախտաբար Պ. Մառ, իր պատուական աշակերտը՝ Օրբէլի, եւ նոյն ինքն եւ, տեղւոյն վրայ հետազոտութիւններ կատարելով հաւաքած ենք բոլոր արձանագրութիւնները, եւ տպագրութեան յանձնած զանոնք: Ասոր առաջին արդիւնքը կը տեսնէք այսօր արդէն լոյս տեսած, *Revue de l'Orient Chrétien*ի մէջ: Իս հաւաքած եմ երեք նշանաւոր քաղաքներու՝ Անիի, Բագնայրի եւ Մարասաշէի հայերէն արձանագրութիւնները, թուով 223 հատ, որոնք յետոյ առանձին ալ կը հրատարակուին Փրանսական *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* ի կողմէ, այս բարձր կանադին

տուած որոշման համաձայն, յենլով՝ իր ջննիչ Յանձնաժողովին ներկայացուցած նպատաւոր Տեղեկագրին վրայ:

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՅԵԱՆ

Վ. Ի. ՊԱԿ

«Նյալիւլի»

մանդատութեամբ

ՌԻՂՂԵԼԻ

— «Նյալիւլի» էջ 804

— մանդատութեամբ էջ 804

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Վ. Ի. ՊԱԿ

Մ Ծ Ա Կ Ա Կ Ա Ն Բ

Գ. Գ. Ի. Պ.

(Շաբ. տես Բազմավէպ 1923 էջ 245)

○ ○ ○

Արդ պարգևները պիտ' երգեմ օգային Մեղրին. օ՛հ այս մասին ալ քաղցր ակնարկէ Ո՛վ Մեկնեստ. տեսարան փոքր իրերու, Բաքանիւլի քեզի, կարգաւ պիտ' ըսեմ՝ Ամբողջ ազգին հըրահանգներն ու բարքեր, Զարմն ու մարտերը եւ մեծանքն պետերն, Աշխատութիւն փոքրիկ նիւթի մէջ, իսկ փառքն՝ Ոչ փոքր՝ եթէ աստուածներն հաշտ ինձ նային եւ Ապոլոնը լսէ ինձ գինք կանչողիս:

Մեղրներուն պէտք է փրկուել նախ տուն՝ տեղ, Ուր հովը բնաւ չըզործէ մուտք, զի հովերն Արգելք կ'ըլլան տունն ու տեղիք տանելու, Ոչ ոչխարներն եւ ոչ ուները լըպիրշ Զրցատեղտին ծաղիկներուն վրայ, եւ ոչ Դաշտում թափառ երինջը ցողը թափէ եւ բողբոջները կոխած նորաբոյս: Եւ մոռցնելը խայտաբղէտ թիկունքով, Երաշտահաւք եւ բոլոր միւս թռչուններն, Եւ մանաւանդ Պրոկնէն՝ որուն կուրծքը դեռ Արիւնընուտ ձեռքին կը կրէ նըշաններն, Հեռու, հեռու անոնց զեղուն յարկերէն, Զի կը քանդեն ամէն ինչ. նոյն իսկ զանոք թռած առնենին կ'առնեն կտուցով կը տանին Համեղ ճարակ իրենց անգութ բոյներուն: Այլ հոն ըլլան ակառակիտ աղբիւրներ եւ եղտիւրներ կանաչագեղ՝ լօռաւտ, Մարգրին մէջէն առաւ մը փոքր՝ հեղատահ, եւ կամ արմաւ կամ վայրի մեծ ձիթենին

Գաւիթին շուք ընէ՛. զի նոր արքաներն  
 Երբ գարունին հանեն պարիւրը նախծին  
 Եւ մանուկ գունդը գութերէն պըրծած դուրս  
 Թըռչի խաղայ, հրաւիրէ անիւ դրացի  
 Խոյս տալ տօթէն, եւ ըլլայ ծառն հոն մօտիկն  
 Ասպնջալկան սաղարթներովն օթեւանս։  
 Կայսուն ըլլայ թէ հոտուն ջուրը՝ նետէ  
 Մէջնեղն առ շեղ ուռնիներն եւ քարի  
 Մեն հատորներ, գերդ կամուրջներ խիտ առ խիտ,  
 Ուր կարենան հանգչիլ՝ բանալ թեւերին  
 Ամանային արեգակին, երբ յանկարծ  
 Եւրօսը սուր յետամնացները ցըրուէ  
 Եւ կամ ջուրին մէջ ընկողմէ թէ զանոնք։  
 Հոն թող նարդոսը մըշտափթիթ ու ծոթորն  
 Որ կը սըփուէ իր հոտն հեռուն քաղցունների  
 Եւ սաստկաբայր թաւուտ կողովներն ծաղկին  
 Դնւրջանակի, եւ մանիշակն հոյլ ի հոյլ  
 Զովացուցիչ աղբիւրն ըմպէ կըտապիւնդ։  
 Իսկ փեթակներն՝ ըլլան անոնք գոգածեւ  
 Կեղեւներէ շինուած եւ կամ թէ հիւսուած  
 Զօռուն ճապուկ ողորներէ՝ ունենան  
 Թող նեղ մուտքեր. մի՛ գուցէ մեղրը սառի  
 Յուրտէն եւ տաքը գալն հալէ ու ծորէ։  
 Յուրտը եւ տաքը միապէս ահաւոր  
 Մեղուններուն համար, եւ գուր տեղը չէ  
 Որ ժիրաժիր անոնք մոմով կը ծեփեն  
 Փոքրիկ ծերպներն յարկին՝ մուտքերը բոլոր  
 Լեցընելով ծաղիկներուն ու շաքարով։  
 Եւ այդ պէտքին համար դիպած եւ պահեն  
 Սոսինձ քան ոստըլ թանձրամած եւ քան ձիւթն  
 Իդա լերան փոխգաստանի։ Յաճախ իսկ  
 Որ՛ջ բանալով՝ համբաւն ըստոյզ է իթէ,  
 Հորին տակ տուն շինեցին, նոյն իսկ յարկեր  
 Գընտընցան խոռոչաւոր քարերու,  
 Եւ ծառերու փապարներուն մէջ փոսուտ։  
 Դուռն սակայն լաւ մ'օծէ ծեփէ ծակտակէն  
 Խորշերն անոնց շուրջանակի՝ ցանելով  
 Վըրան մանրիկ տերեւներ. մի՛ թողուր ցիրդ  
 Մօտին անոնց յարկերուն, մի՛ խորովէր  
 Կրակի վըրայ խեցգտնիկներ կարմրորակ,  
 Եւ մի՛ դուն խոր ճահիճի վըրայ վըստահիր,  
 Կամ ուր մօրերը գարշելի կը բուրեն,  
 Կամ ուր ժայռերն անձաւախիտ կը թընդան  
 Եւ ծայրը ետ կ'արձագանգեն արտաշույժ։

Բայց սակայն երբ արեւը քըշէ  
 Տանի ձըմեն հալածական երկրի տակ  
 Ու երկինքն իր վըճիտ լոյսովը բանայ,  
 Իսկոյն անոնք արօտ՝ անտառ կը սլանան  
 Եւ կը հընձեն ծիրանեղուն ծաղիկներ  
 Եւ կը քըսուին թեթեւակի ջուրերու

Մալեհերսին, եւ չեմ գիտեր ինչպիսի  
 Քաղցրութիւնով զմայլած ի ժիր կ'աշխատին  
 Սերունդներու, բոյներու գոյտըր գործին։  
 Կ'արուեստեն նոր մոմ, կը շինեն թանձր մեղր։  
 Իսկ ապա երբ տեսնես որ գունդ մը ներքին  
 Յարկէն դուրս ելած՝ օդին մէջէ շինջ՝  
 Կը բարձրանայ դէպ ի աստղերն երկրնքի,  
 Զերդ ամպ մը թանձրը ծըփալով հոգնիւն,  
 Ու գիր. անոնք կը փնտռեն միշտ քաղցը  
 Ի՛ սաղարթուն յարկեր։ Սըփուէ ցանէ հոն Վտակ  
 Հոտերն արդէն իսկ պատուիրուած. թուրին՝ խոտ  
 Մանր աղացուած եւ կորնեան բոյսն անարգ։  
 Ու գուն թըմբուն հանէ եւ շուրջ չարժէ զարկ  
 Կիւրելէ մօրը ծընծղաներն, Հոտաւէտ  
 Կայեաններուն մէջ անոնք կանգ պիտ' առնեն,  
 Եւ ինքնակամ որբաններէն փափուին ներս։

Իսկ թէ կըրուի ելլեն, զի սեպ կը պայթի  
 Խաղմ մեծաղորդ արքաներուն միջեւ զոյգ,  
 Կըրնայ մարդ իսկ եւ իսկ հեռուստ գուշակել  
 Ամբոխին հուրքն եւ սըրտատրոփ մարտի շունչն։  
 Զի խաղմորոտ շահիղը կերկր պըղկնծին  
 Կը իրախուսէ յոյլերն, եւ ձայն մը՝ Նըման  
 Դեփոքներու բեկբեկ ձայնի՛ն՝ կը տըզգայ։  
 Եւ այն ատեն կը խըմբելին տագնապով,  
 Կը շողողան սաւառնաթեւ, կը սըրեն  
 Սլաքին իրենց կընճիթներով, կը մարգեն  
 Նրդիններ եւ շուրջն ա՛րքունիքին ուարճային  
 Կը խընչուին հունը գոռու, մենձաշն  
 Պատերազմի հրաւէր տալով ոսոխին։  
 Եւ արդ հազիւ զըտած գարուն ջերաշերմ  
 Եւ բաց դաշտեր՝ դուրս կը խուծեն, կ'ընդհարին,  
 Վերը բոմբին մը կը ճայթէ. իրարու  
 Կը խառնուին կը կազմեն գունդ մ'ահագին  
 Եւ կ'իյնան վար դիաթաւալ. օդն ի վար  
 Զի թափիւր այնքան թանձրախուռն կարկուտ,  
 Եւ ոչ ցընցուած սղոցին կ'տեղայ նշապ մոմոչ։  
 Հոն խառնուողին մէջ կ'որոշուին պերճաթեւ  
 Թագաւորներն որ մենձամեն հոգիներ  
 Կը թաւալեն նեղ կուրծքերու մէջ, վըճած  
 Տեղիք չըտալ մինչեւ յաղթողն ամենի  
 Այս կամ այն կողմի յաղթահարած՝ չըստիպէ  
 Թիկնաղարձոյց եւ դիրուտար փախչելու։  
 Հոգիի այս մեն յուզումներն եւ այս մեն  
 Պատերազմները կը դադրեն կը լըռեն  
 Անոնց վըրայ քիչ մը փոշի թէ ցանես։

Բայց զոյգ պետերն երբ ճակատեն դարձնեն,  
 Ան որ թուցաւ քեզ յոռեղոյն՝ ըսպանեն՝  
 Որ չըմասէ պղբիգութեամբ. թող լաւագոյն  
 Անդորրաւէտ թագաւորէ դարպասին։  
 Մին՝ վարեն զի երկու տեսակ են անոնք՝

Պիտի ըլլայ ոսկեճամուկ՝ բոցանշոյլ,  
Նըշնաւոր կերպարանցով եւ պայծառ  
կարմիր թեփով. աս լաւագոյնն է, իսկ միւսն  
Անագնակերպ ու պղնձ, եւ փոր տըղընդեր  
Արփառունակ կը քաշքըշէ կը տանի:

Արթաներուն դէմքը ինչպէս կըրկինն է,  
կըրկինն է նոյն նըման մարմինը գրոհին.  
Ջի են ումանք զագրաթորմի եւ տըգեղ,  
Նըման հողոտ եւ փոշիխառըն թուքին.  
Ջոր կը թըքնէ չորցած բերանն անցորդին.  
Եւ ուրիշներն ոսկեճամանէ՝ փողփողուն,  
Նըկարակերտ՝ խայտախարի իրանով:  
Անըւրագոյնն այս զարմն, ասկէ պիտի դուն  
Տարւոյն որոշ կէտին մըգես մեղր անուշ,  
Եւ ոչ այնքան անուշ ո՞րքան ծորածոյ,  
Որ պիտի՝ յաղթէ տըտիպ համին Բաբոսի:

Բայց երբ պարիքը կը թեւեն կը գրոսնուն  
Երկինքն ի վեր թափառական՝ խորխոսներն  
Անարգելով, թողլըքելով տուն ու տեղ,  
Շըրջէ պարապ խաղէն յողղողդ հողիներն.  
Եւ չէ դըժուար. փըրցոր թեւերն արքայից.  
Անոնց անշարժ մընալուն՝ ոչ ոք պիտի  
Համարձակի բարձըր ճամբայ մը բըսնել  
Եւ կամ դըրսըր բանակէն ապշողել:  
Թող պարտէզներ քըրքմատեսակ՝ թաղցրաբոյր  
Մարդիկներուն անոնց կարգան հըրաւէր,  
Եւ գողերու՝ թըռչուններու պահապան  
Հէլլեսպոնտեան Պրիպպոսի հովանին  
Թող պաշտպանէ գերանդագէն ուրիւմ:  
Ո՞ր որ ունի հոգ ու խնամ այս բաներուն,  
Թող երթայ բարձըր լեռներէն բերէ վար  
Մոթոր ու շոճ եւ տընկէ չուրջն յարկերուն.  
Անվախ՝ ձեռուին կարծըր գործով մաշելէ՝  
Ինք խոթէ հողը թող տունկեր բարեբեր  
Եւ ցանկալի ցողով զանոնք ոռոգէ:

Եւ յիրաւի աշխատութիւնս լըման մօտ  
Առագաստներս ամփոփած եթէ ես  
Չըփութայի ցուկը ցամաք շըրջելու,  
Երգէի թերեւս թէ ինչ խնամք՝ դարման  
Պիտի դրախտները զարգալէր բարեբոյս,  
Եւ Պեստոնի վարդենիներն երկաբեր.  
Եւ եղբայրներն ինչպէս պիտի ցընծային  
Եւ լախուրով փըթթուն ասիքը կանանչ՝  
Քառներու շուրս ըմպելով անուշակ.  
Եւ ծեղածուռ վարունգն ինչպէս պիտի՝ աճէր  
Խոտին մէջ մեծ որովայնով. ու պիտի  
Չըլըռէի նարգէսն որուն ուշ կու գան  
Վարսերը կամ ուռերը գողար կակամթի,  
Եւ բաղեղները գունաթափ ու տըմոյն  
Եւ ասիքու խանդաղակաթ մըրտենին:

Ջի կը յիշեմ իբրախի բարձրաբերձ  
Ատարակաց տակ ուր մըթին Գալիսոս  
Խարտեաշ գաշտերը կ'ոռոգէ, տեսայ ես  
Կիլիկիեցի ծեր մ'որ ունէր կորդ՝ խոպան  
Դաշտ մը փողբիկ, զոր չէր կրնար եղներու  
Ամուշ ընել յուռթի, եւ չէր յարմար ոչ  
Հօտի եւ ոչ ալ Բագոսի նպաստաւոր.  
Այլ փուշերուն մէջ կը քաղէր բանջարներ  
Յանցառ ու շուրջը շուշաններ ըսիքտակ  
Եւ աղանիճ եւ խաշխաշներ սնընդարար,  
Իր աշթին զոյգ արքայական ճոխութեանց.  
Եւ տարածամ գիշերով տուն երբ դառնար  
Սեղանն անգին խորտիկներով կը դիգէր:  
Ինք նախ գարնան վարդ՝ աշնան պտուղ կը քա-  
Եւ դառըն մինչ ձըմեռը դեռ կը հերժուր լըէր.  
Յուրտէն ժայռերն եւ կը սանձէր սառոյցով  
Ջրերուն ընթացքն, ահա արդէն կը խուզէր  
Վարսերը գիւրգ յակինթի՝ սաստ կարգալով  
Դանդաղ ամրան եւ յապաղկոտ զեփիւռին:  
Նոյն ծերունին մեղունիւր գունդագունդ  
Ունէր պարեր, եւ խորխոսներն երբ ճընչէր  
Կը կըթէր մեղըր փըրքարդէզ: Թըմբիներ  
Ունէր՝ առատ շոճի, եւ ծառը բերրի  
Աշնան այնքան ունէր հասուն պըտուղներ  
Որքան կը կրէր նոր ծաղկելուն: Ան կարգով  
Տեղափոխէց նաեւ զառամ կընձնիներ,  
Կարծըր տանձին, կոկաններն չորաբեր,  
Ջուարթ գինեբուրաց հովանաւոր եւ սօսին:

Բայց ես ասոնք գանց կ'ընեմ հոս՝ արգիլուած  
Անագորոյն սահմաններու մէջ՝ թողլով  
Ուրիշներու հոգն անոնց վրայ խօսելու:

Թրգմ. Հ. Ա. ՂԱԲԻԿԵԱՆ

Շարունակելի

## ՅՈՐԵՆԻ ԵՐԳԵՐ

« ՄԵԱԿՍԻԱՆՆԵՐ » ԵԱՐԳԵՐ

### ՔԱՂԶԱՆ

▽

Հարսերն են գիւղին, ու քաղհան կ'ընեն,  
Դաշտերուն վըրայ կեանքի ծով մը կայ.  
Ջեփիւռն է գինով անոնց երգերէն,  
Աղուոր լուսընկայ,

Արծաթէ ճըրմգ, ո՞վ է քեզ վառեր  
Ամէն երգիքի ու ծառի վըրայ,